

ANALIZA TEKSTOVA U OSNOVNOŠKOLSKIM ČITANKAMA

Ladislav Bognar

Filozofski fakultet, Osijek

Primljeno 11. travnja 2004.

Analizom školskih čitanki tijekom dužeg vremenskog razdoblja utvrdili smo uz književno vrijedne tekstove i veliku zastupljenost tekstova koji govore o političkim i ideološkim stavovima. Budući da se radi o čitankama koje su namijenjene učenju jezika i književnosti, možemo zaključiti da je to pokazatelj ideologiziranosti škole. To posebno dolazi do izražaja u tekstovima o nacionalnom i vjerskom fenomenu, o ratu i mikrosocijalnim odnosima. U aktualnim čitankama zagovara se shvaćanje nacije karakteristično za XIX. st., povezanost nacije s religijom, više je tekstova koji zagovaraju rat nego tekstova koji zagovaraju mir, promiču se patrijarhalne društvene vrijednosti i podređeni položaj žene u društvu. Izriječno se spominju pojedine političke opcije, mahom desne orijentacije, dok se ostale ili ne spominju ili se spominju u negativnom kontekstu.

Ključne riječi: čitanke, politički stavovi, nacija, religija, rat i mir, nasilje i nenasilje, mikrosocijalni odnosi, status žena u društvu.

Uvod u problem

U pedagogiji postoji dilema o problemu ideologizacije škole. Dok jedni smatraju da je normalno da vladajuće društvene grupe nameću i svoj vrijednosni sustav školama te da se on mijenja kako se mijenjaju te različite grupe na vlasti, drugi zagovaraju stav da u pluralnom društvu ne bi smjelo biti nikakve ideologizacije, jer je ideologizacija uvijek iskaz parcijalnih interesa pojedinih društvenih slojeva, a ne zajednički društveni interes. Analizom čitanki iz osamdesetih godina, prije društvenih promjena i ratnih zbivanja, dobili smo podatke da je prevladavao određeni oblik ideologizacije, ali i u devedesetim godinama ne samo da nije došlo do deideologizacije, nego se dogodila preideologizacija.¹ Ovim istraživanjem željeli smo vidjeti kakve su se promjene dogodile nakon 2000. godine.

¹ Rezultati su objavljeni u Bognar, L. (1996), *Orientation to Peace and War in Reading Books of Croatian Primary Schools*, Education for Human Rights from Vision to Reality, Congress Report, Lillehammer, Norway, str. 73–79.

Analiza tekstova u čitankama vrlo je pouzdan pokazatelj, jer bi tekstovi trebali biti birani isključivo po književnim kriterijima; radi se o uvođenju učenika u književnu umjetnost. Ako u čitankama nalazimo tekstove koji nisu namijenjeni upoznavanju književnosti, nego služe za izricanje određenih ideoloških i političkih stavova, onda možemo govoriti o tzv. »skrivenom kurikulumu« kojim se kroz nastavu nekog predmeta ostvaruju zadaci koji nisu proklamirani službenim kurikulumom.²

Istraživačka pitanja

Istraživanjem smo željeli dobiti odgovore na sljedeća pitanja:

1. Po kojim su **kriterijima** odabirani tekstovi u čitankama? Jesu li to književni kriteriji ili su više politički i ideološki? Jesu li to tekstovi s aktualnom tematikom ili su okrenuti prošlosti? Jesu li autori domaći ili strani te jesu li muškarci ili žene?
2. Kolika je zastupljenost tekstova s **nacionalnom tematikom**? Na koji način ovi tekstovi govore o našem narodu, a kako o drugim narodima?
3. Kolika je zastupljenost tekstova s **ratnom tematikom**? Koji se stav prema ratu izražava tim tekstovima?
4. Kolika je prisutnost tekstova s **vjerskom tematikom** i koji odnos prema religiji zagovaraju? Kakav je odnos prema drugim religijama?
5. Kako se u tekstovima prikazuju **mikrosocijalni odnosi**? Koliko se u tim tekstovima zagovara nasilje i nenasilje? Kako se u tekstovima prikazuju **muško – ženski** odnosi?

Metodologija

Koristimo kvalitativnu analizu tekstova u čitankama koje se koriste u osnovnim školama od petog do osmog razreda od 2000. godine. Za jedinicu analize korišten je pojedini tekst (štivo) zajedno s pripadajućim objašnjenjima i zadacima. Upravo ova objašnjenja i zadaci vezani uz tekst daju informaciju o kriteriju izbora pojedinog teksta i o nakanama autora udžbenika. Kodiranje je izvršeno prema istraživačkim pitanjima. Pojedine kategorije izrazili smo i kvantitativno kako bi bio vidljiv njihov međusobni

² Detaljnije o ovom problemu: Jane Roland Martin (1998), *What Should We do With a Hidden Curriculum When We Find One?* u *Philosophy of Education*, Routledge, London, New York, str. 453–469.

odnos. Budući da imamo podatke o ovoj problematici iz prethodnih istraživanja³, kod pojedinih rezultata pratit ćemo njihovu genezu kroz prethodna razdoblja.⁴

Analizirali smo sljedeće čitanke:

Pandžić, V. – Petrač, B. (2000), *Hrvatska čitanka za V. razred osnovne škole*. Zagreb; Alfa. (HČ 5, 2000.)⁵

Bežen, A. – Jambrec, O. (2002), *Hrvatska čitanka za V. razred osnovne škole*. Zagreb; Naklada Ljevak. (HČ 5, 2002.)

Bežen, A. – Jambrec, O. (2002), *Hrvatska čitanka za VI. razred osnovne škole*. Zagreb; Naklada Ljevak. (HČ 6, 2002.)

Petrač, B. – Pandžić, V. (2001), *Hrvatska čitanka za VI. razred osnovne škole*. Zagreb; Alfa. (HČ 6, 2001.)

Diklić, Z. – Skok, J. (2003), *Hrvatska čitanka za 6. razred osnovne škole*. Zagreb; Školska knjiga. (HČ 6, 2003.)

Pandžić, V. – Petrač, B. (1999), *Hrvatska čitanka za VII. razred osnovne škole*. Zagreb; Alfa. (HČ 7, 1999.)

Bežen, A. – Jambrec, O. (2002), *Hrvatska čitanka za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb; Naklada Ljevak. (HČ 8, 2002.)

Rezultati i interpretacija

Kriteriji za izbor tekstova uglavnom su književni i jezični. To se vidi i po kvaliteti tekstova, koji većinom predstavljaju vrijedna umjetnička djela, ali i po komentarima autora udžbenika nakon teksta i zadacima koji su namijenjeni učenicima. No, to se ne može reći za sve tekstove. Četvrtina tekstova odabrana je po političko-ideološkim kriterijima. To se vidi po komentarima autora gdje se često raspravlja o povijesti, pojedinim narodima, religijama, ratovima. Tako u čitanci za peti razred nakon poglavlja *Ranjena domovina* pod naslovom *Ponovimo* nalazimo 2 rečenice o književnosti, 1 o hrvatskom jeziku, a 6 o povijesti i 6 o Domovinskom ratu. (HČ 5, 2002. str. 154). Evo nekih komentara autora udžbenika uz pojedine tekstove:

³ Bognar, L. (1977), *Orientation to Peace and War in Reading Books: Before and After the War in Croatia*. Life & Peace Institute, Uppsala, Sweden, str. 9.

⁴ Detaljnije o metodološkom pristupu u citiranoj literaturi na kraju teksta.

⁵ Kratica koju koristimo pri citiranju u tekstu.

»Ante Starčević, Otac Domovine, hrvatski politički velikan.« (HČ 6, 2001. str. 54).

»Ante Starčević... bio je hrvatski političar, utemeljitelj i vođa Hrvatske stranke prava. Zastupao je politiku pune narodne slobode i neovisnosti.« (HČ 5, 2000. str. 7).

»Starčević i njegov suborac Eugen Kvaternik utemeljili su 1861. Stranku prava, kojoj je glavna zadaća bila ujedinjena, slobodna i samostalna Hrvatska.« (HČ 5, 2002. str. 20).

»Ovaj govor je Eugen Kumičić izrekao 22. svibnja 1893. u Karlovcu u čast 70. obljetnice dr. Ante Starčevića, Oca Domovine.« (HČ 7, 1999. str. 83).

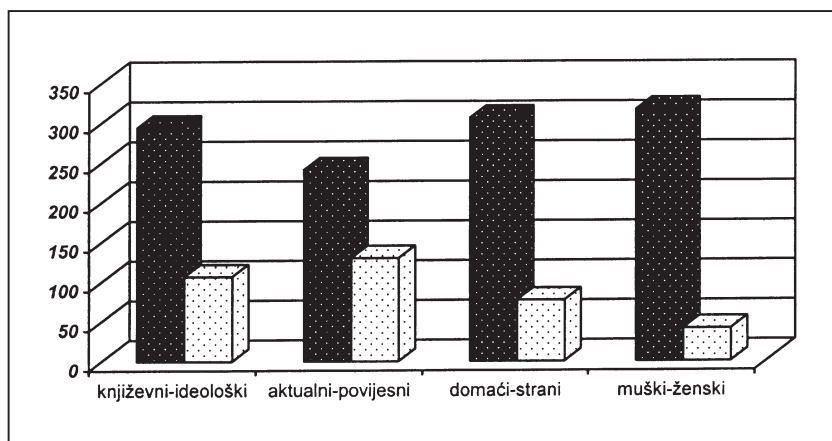
»S. Radić ... jedan od najvećih hrvatskih političara. Godine 1904. utemeljio je Hrvatsku seljačku stranku.« (HČ 5, 2000. str. 27).

Za himnu HDZ-a koja je također uvrštena u čitanke sugerira se učenicima:

»Pjesma Bože, čuvaj Hrvatsku napisana je za glazbeno izvođenje. Vjerojatno si je već čuo. Pokušaj je zajedno s cijelim razredom otpjevati na satu hrvatskog jezika.« (HČ 5, 2000. str. 34).

»Tko je pobio mnoštvo Hrvata nakon pada NDH-a i završetka Drugog svjetskog rata ili prognao u tuđinu?« (HČ 7, 1999. str. 91).

Naslovi pojedinih pjesama kao *Bog i Hrvati*, *Pismo iz Bleiburga* od malo poznatih autora također ukazuju na političko-ideološke, a ne književno-jezične kriterije pri izboru tekstova.

Slika 1: Kriteriji izbora tekstova

Većina tekstova ima aktualnu tematiku, ali trećina tekstova je s temama okrenutim prošlosti. Autori su uglavnom domaći. Tu smo uračunali i veći broj autora koji žive izvan Hrvatske, ali su Hrvati po nacionalnosti. Tek svaki peti autor je strani. Kod izbora autora može se također zapaziti politički i ideološki kriterij jer često nije razlog uvrštavanja vrijednost njihovih ostvarenja nego političko opredjeljenje, politička emigracija, svećeničko zvanje što se u kratkom životopisu posebno naglašava. Od autora tekstova tek svaka deveta je žena. Od šest autora čitanki samo je jedna žena.

Ako usporedimo zastupljenost domaćih i stranih autora u razdoblju prije rata, u devedesetim i danas vidimo stalno opadanje broja stranih autora u čitankama.

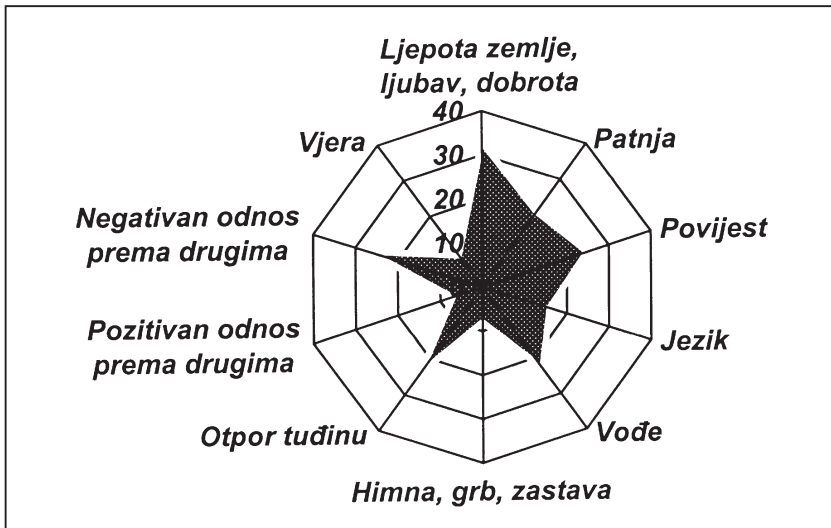
Autori	1980.–1990.	1990.–2000.	Od 2000.
Domaći	57%	71%	80%
Strani	43%	29%	20%

Tablica 1: Zastupljenost domaćih i stranih autora u čitankama

Tekstovi s nacionalnom tematikom najbrojniji su dio tekstova koji nisu izabrani po književnim kriterijima. Obično čine posebno poglavlje u svakoj od čitanki koje smo analizirali. Ovi tekstovi većinom govore o ljepoti zemlje, dobroti i hrabrosti naših ljudi, o povijesti, patnjama, otporu prema tuđinu, o vođama, o jeziku kao nacionalnom identitetu, o himni, grbu i zastavi te povezanosti vjere i nacije. Govori se i o toleranciji i uvažavanju drugih, ali daleko je više tekstova koji iskazuju negativan odnos prema drugim narodima.

Kao tipičan primjer tekstova koji se bave nacionalnim fenomenom može poslužiti pjesma Dubravka Horvatića *Hrvatine stoljećima*:

*»Na bojnopolju domovina branila se puškom,
u seoskoj crkvi branila se vjerom,
branila se radom, čvrstom riječju muškom,
branila se knjigom, branila se perom.« (HČ 6, 2001. str. 31).*

Slika 2: Struktura tekstova s nacionalnom tematikom

Radi se, dakle, o stalnoj ugroženosti našeg naroda. To se može pročitati i u stripu *Seoba Hrvata* koji je preuzet iz razdoblja NDH.

»U isto vrijeme počeli su iz dalekih krajeva divlji ljudi dolaziti ... Nisu govorili nego su lajali kao psi i režali kao vuci. Ratnici Hrvati dugo su odbijali navale ovih psoglavaca i divljaka« (HČ 6, 2001. str. 117).

U mnogim se tekstovima daje do znanja da smo mi daleko ispred drugih naroda:

»Nijedan, pamtite, nijedan danas žvući narod Europe ne ima u svojoj prošlosti veće veličanstvo negoli narod hrvatski« (HČ 5, 2002. str. 21).

»Uopće imade vrlo malo današnjih živih jezika, koji imadu spomenika iz dvanaestog stoljeća, a ako ima kakvih ostataka, radi se obično o nekoliko riječi ili imena« (HČ 5, 2002. str. 13).

»Hrvatski jezik proslaviše stotine pisaca u ono doba kad zapadni narodi, danas najizobraženiji, jedva da su znali Oče naš u svom jeziku izbrojiti« (HČ 5, 2000. str. 7).

»Kada se gdje u drugom svijetu prostre koja livada po obalici ma kako neznatna potočića, već se ondje dižu kuće i trubi u svijet... Ako gdje dva kuka strše ponad kojom jamom, već se grade mostovi... a ovaj naš gorostas, ponoseći se tisućama divnih prizora svake ruke... čami u kutu i zaboravi« (HČ 6, 2001. str. 12).

»*Drugi tuđinski kraj može biti vrlo sličan ovome, ali ga toliko ne razumijem jer nisam njegov plod, jer mi govori tuđim jezikom*« (HČ 5, 2002. str. 100).

Uz velik broj tekstova nalaze se komentari o odnosu Hrvata s drugim narodima. Ti tekstovi su manje ili više objektivno pisani, ali nije jasno zašto im je mjesto u čitankama jer su to čisto politički tekstovi. U jednom takvom tekstu piše: »*Osvajačke namjere Mađara prema Hrvatskoj spriječio je u XIX. st. ban Josip Jelačić.*« U istoj čitanci na prethodnoj stranici piše o mađarskom pjesniku Šandoru Petefiju da je bio jedan od vođa mađarske građanske revolucije 1848. koja je bila ustanak protiv austrijske vlasti. Sad nije jasno je li Jelačić gušio bunu Mađara protiv Austrije ili osvajačke namjere Mađara prema Hrvatskoj.

U pojedinim tekstovima govori se o povezanosti Hrvata s katoličkom crkvom. »*Običaji hrvatskog naroda nastali su pod jakim utjecajem kršćanske kulture i katoličanstva. Zato kažemo da Hrvati pripadaju kulturi zapadnoga kulturnog kruga ili kraće Zapada*« (HČ 5, 2002. str. 130). Ili na drugom mjestu: »*Hrvatska je tada imala ulogu 'predziđa kršćanstva' za Europu*« (HČ 8, 2002. str. 42).

Ima i tekstova koji zagovaraju nacionalnu i rasnu toleranciju: *Kad mislim, kad pišem i kada govorim Hrvatska pomislim odmah da istočno, zapadno, sjeverno ili južno od nje isto tako šumi neko more. Teku neke rijeke. Traje neka domovina ...*« (HČ 5, 2002. str. 18).

»... ja kao Hrvat brat sam sviju ljudi.

I kud god idem sa mnom je Hrvatska« (HČ 7, 1999. str. 76).

»*Len Mej i Elis pripadaju različitim rasama. Kojima? Zaključi kakvi trebaju biti odnosi među narodima i rasama i što je to rasna i nacionalna snošljivost. Navedi primjere nesporazuma i sukoba koje znaš iz povijesti*« (HČ 5, 2002. str. 51).

Ali, već nekoliko stranica dalje u istoj čitanci govori lipa Mare:

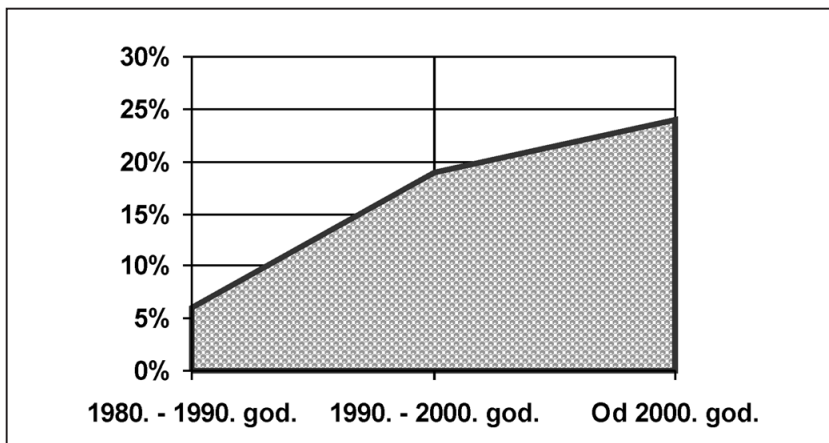
»*Volela bih krunu zgubit,*

Neg črnoga Mora jubit« (isto, str. 90).

U objašnjenjima lijepo stoji da je Moro – Arapin.

U poimanju nacije koje se zagovara u čitankama posebno važnu ulogu imaju vođe. Uz niz tekstova u kojima se govori o pojedinim političkim ličnostima u objašnjenjima, na dva mjesta nailazimo ovo posebno naglašeno:

»Najznačajnije hrvatske narodne vođe u povijesti bili su knezovi Trpimir, Domagoj i Branimir, kraljevi Tomislav, Krešimir Četvrti, Zvonimir, velikaši Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan, ban Josip Jelačić te Ante Starčević, Stjepan Radić i drugi. Prvi predsjednik neovisne Republike Hrvatske jest Franjo Tuđman« (HČ 5 2002. str. 134). U osmom razredu ovima se još dodaju Ante Pavelić i Josip Broz Tito uz napomenu da je prvi odveo Hrvatsku u fašizam, a drugi u komunizam.

Slika 3: Udio tekstova s nacionalnom tematikom u čitankama

U usporedbi s čitankama iz devedesetih nismo uočili bitnije promjene u ovoj vrsti tekstova. Oni i dalje čine značajan dio tekstova (oko 24%). Iz grafikona je vidljivo kako se kretao udio tih tekstova u čitankama. Velikim dijelom su to tekstovi nastali u XIX. st. u potpuno drugačijim društvenim okolnostima te i predstavljaju pristup nacionalnom fenomenu iz tog razdoblja.

Tekstova s ratnom tematikom ima podjednako kao u čitankama iz prethodnog razdoblja (8%). I ovaj put smo mogli uočiti tri vrste takvih tekstova: (1) tekstovi koji veličaju rat i nasilje i smatraju ga važnim, a ljude koji u tome sudjeluju posebno značajnima, (2) tekstovi koji govore o ratu, ali je rat samo razdoblje u kojem se odvija radnja i ne iznosi se ni pozitivan ni negativan stav, te (3) tekstovi koji govore protiv rata i nasilnog rješavanja sukoba.

Tekstova koji zagovaraju rat najviše je (vidi sliku 4). Evo nekih karakterističnih primjera:

»Rat je braćo, rat junaci ...
veseli se tužna mati
padoše ti vrli sinci
ko' junaci, ko' Hrvati
l'jaše krvcu domovini!« (HČ 5, 2000. str. 17).

Ako li se vrazi maše,
da se slavni rod nam smrvi,
branit ćemo što je naše,
sve do zadnje kapi krvi!« (HČ 5, 2000. str. 28).

Spremnost da se ratuje smatra se naj snažnijim izrazom rodoljublja. Teorija krvi i tla (*čuvaj ovo sveto tle*) i žrtvovanja (*uzmi život od mene*) karakteristika je ovih tekstova.

»Ako treba, Gospode,
evo, primi zavjet moj!
Uzmi život od mene
pa ga podaj njoj!« (HČ 5, 2000. str. 33).

»I prolije se more krvi
za to 'sad ili nikad'.
Prolije se valjda zato
što jedino onaj
tko se u njoj okupa
može ustati preporođen
i snažan i čist« (HČ 7, 1999. str. 94).

Tu su i opisi junaka koji brane zemlju od tuđina, opisi bitaka, ali i opisi umiranja:

»Njegovo orlujsko oko budno je bdjelo nad tim dijelom drage mu hrvatske zemlje, koja ga je rodila, uzgojila i koja ga je pozvala da je štiti i brani od svih njezinih nametnika i neprijatelja. I kao što su se silni orlovi s vrletnih bosanskih planina spuštali u doline na plijen, tako se i on sa svojim junacima spuštao s tvrdog Jajca u dolinu da ih brani kada im je zaprijetila tuđinska sila krvnika Žgmunda Luksemburgovca, koji dosele poubijao toliko slavni hrvatskih velmoža. U njegovoj duši živjela je neobična mržnja na tog zatvorника Hrvatskog kraljevstva, koji se nije žacao ni jednog zločina ...« (HČ 5. 2000. str. 23).

»Udri poganina! Hrvatska pobjeđuje! – vikali Hrvati i udarali s novom hrabrošću po neprijateljima ... Međutim prorijediše Kres, Kupiša i Rak po svema neprijateljske redove, posijaše strah među njima i prokrčiše sebi put

do samog kralja i prvih hrvatskih velikaša. Pred njima su veselo lepršale zastave, navješćujući da su Hrvati održali sjajnu pobjedu i osvetili razorena ognjišta i pomorenu braću» (HČ, 6, 2001. str. 41).

Nakon teksta pita se učenike u čemu je snaga »hrvatskih desnica« te se traži, da opišu »slikovito poput Milutina Mayera jednu bitku iz Domovinskog rata« (isto, str. 43).

»Razbijelješ se šljemovi na nesmiljenoj vojsci, usijaše se oni teški oklopi, ražariše se koplja i sjekire. Uхватила omara ljutu carevnu, uhватила omara strijelce nebrojene gdje im gori mozak pod šljemovima, a prsa im sopću od žege pod oklopom. Koga krov ne čuva, taj žv ne ostaje. Omara vojsku k zemlji oborila. Jedan drugomu preko prsa pada, ovaj onog pobratima zove – još ne zovnu, a već se oborio« (HČ 6, 2003. str. 100).

Ima i tekstova koji govore protiv rata. Tu je tekst belgijskog književnika Bosmansa »Budi oprezan kad govoriš« koji je u tom pogledu najodređeniji, ali negativnog stava prema nasilju i ratovanju nalazimo i u tekstovima kojima to nije osnovna tematika.

»Prihvati da su drugi drukčiji, da drukčije misle, rade, osjećaju, govore. Govori ljubazne riječi. Neka tvoje riječi budu svjetlo, neka pomiruju, zbližuju, stvaraju mir. Gdje riječi postaju oružje, tamo stoje neprijatelj nasuprot neprijatelju. Žvot je prekatak, a svijet premalen da bismo od toga pravili bojno polje« (HČ 5, 2000. str. 111).

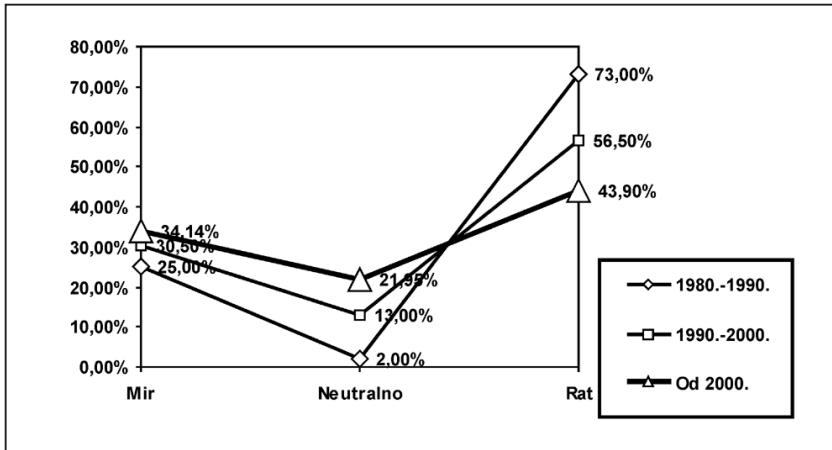
»Na grubo tesanom astalu primjerci starinskog oružja, zahrđalo željezo od kojeg me podilazi jeza. Vidjeh, nema mi spasa, moram leći među te zidove, među jezovite sprave i oklope koje bi jedanput iz svih muzeja, iz svačijeg sjećanja, iz posljednje svijesti ljudske morali izbaciti na bunjište i politu žvlim vapnom« (HČ 6, 2001. str. 21).

Jedan obrazac, koji smo zapazili u svim čitankama iz različitih razdoblja, jest onaj prema kojem kad ubijaju naši, to su junačka djela i obrana domovine, časti i ugleda, a kad drugi to čine onda su to zločini i nasilje koje treba osvetiti. Možda vrhunac tog neistinitog prikazivanja predstavljaju pjesma »Daljski dječaci telefoniraju UNICEFU«:

*»Halo, ima li koga tamo?
Gospodine UNICEF
ovdje djeca iz Dalja
iz sela Dalja kojeg više nema.«*

U objašnjenju stoji da je »Dalj hrvatsko selo kraj Vukovara koje su početkom Domovinskog rata u Hrvatskoj 1991. godine razorili jugovojaska i četnici pobivši veći broj stanovnika, među kojima su bila i djeca.« Ovo je

uglavnom netočno. Istina je da je takvih sela, koja su potpuno uništena, bilo u Istočnoj Slavoniji, ali Dalj nije taj slučaj. Tu su se dogodili ratni zločini i pojedini su ljudi protjerani i ubijeni, ali nema podataka da su to bila djeca. Kad se govori o ratnim zločinima (ako već treba time puniti čitanke) onda se mora govoriti o istinitim podacima. Možemo zamisliti kako izgleda nastava u selu Dalj (u selu kojeg više nema) kad se obrađuje ova pjesma.

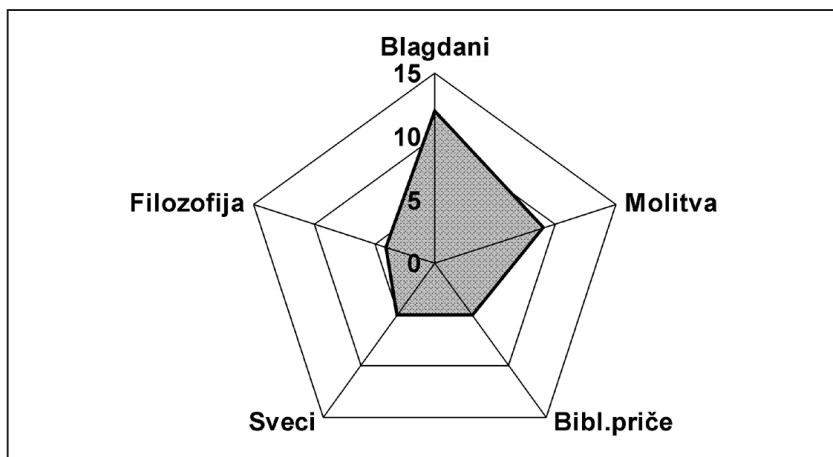

Slika 4: Odnos tekstova koji govore za i protiv rata u čitankama različitih razdoblja

Na grafikonu je vidljivo kako se postupno mijenja odnos tekstova koji govore u prilog ratu i koji zagovaraju mir. Od predratnih čitanki gdje se rat zagovarao u 73% tekstova koji govore o ovoj tematici, preko 56,5% u devedesetim do današnjih 43,9%. Kako postupno opada broj tekstova koji zagovaraju rat tako postupno raste broj tekstova koji zagovaraju mir od 25% u predratnim čitankama, preko 30,5% u devedesetim do 34,14% u današnjim čitankama. Ipak, još uvijek se nije dogodio kopernikanski obrat da većina tekstova zagovara mir.

Tekstovi s vjerskom tematikom sljedeća su grupa tekstova koji su uglavnom birani po ideološkim kriterijima. To se vidi po izboru tekstova, ali i po komentarima uz tekstove. Ovi tekstovi mogu se svrstati u nekoliko kategorija: tekstovi o vjerskim blagdanima, molitve, biblijske priče i legende, sveti i božanstva te tekstovi koji iznose neke vjerske poglede o Žvotu. Njihova zastupljenost vidljiva je na slici 5.

Osnovna poruka tih tekstova je da je hrvatski narod duboko povezan s katoličkom crkvom, da je vjersko opredjeljenje samo po sebi razumljivo te da pravo hrvatstvo znači i neupitnu pripadnost katoličkoj vjeroispovijesti. Evo nekih primjera koji to ilustriraju:

Slika 5: Struktura tekstova s vjerskom problematikom

»Početak pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru od 7. lipnja 879. Pismo pokazuje da su Hrvati već u 9. stoljeću imali čvrste veze sa Svetom Stolicom« (HČ 5, 2000. str. 13).

»Objasni vezu te pjesme i katoličke vjere u hrvatskom narodu« (HČ 5, 2002. str. 112). »Iz kojih događaja u tekstu proizlazi da je Isus Krist bog koji donosi mir i ljubav? Što znači vjerovati u Boga?« (HČ 5, 2002. str. 63).

»Koje riječi u tebi izaziva niz: Božić – obitelj – rat – domovina?« (HČ 6, 2002. str. 98).

Za razliku od čitanki iz devedesetih ovdje se javlja i tolerantniji odnos prema drugim religijama:

»U svijetu ima više religija među kojima su kršćanstvo, islam i judizam (ždovstvo). Među najbrojnije ubrajaju se i budizam i hinduizam« (HČ 5, 2002. 72).

»Ako ne pripadaš katoličkoj vjeri, napiši sastavak o vjerskom blagdanu u tvojoj vjeri ili kakvom drugom blagdanu koji ti je najdraž« (HČ 6, 2002. str. 98).

»Pronađi razlike između julijanskog i gregorijanskog kalendara. Kada pravoslavni kršćani slave Božić i Novu godinu?« (HČ 8, 2002. str. 149).

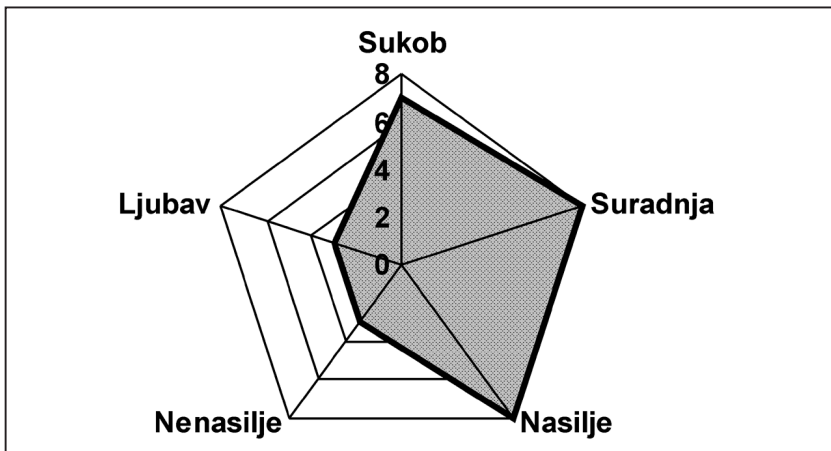
Na jednom se mjestu napominje da postoje i ljudi koji nisu vjernici:

»Ljude koji vjeruju u postojanje Boga nazivamo vjericima ... Ima i ljudi koji smatraju da Bog ne postoji. Oni se nazivaju ateisti« (HČ 5, 2002. str. 101).

Nailazimo i na Einsteinov tekst koji kritički razmišlja i o vjerskim pitanjima:

»Doživljavanje tajanstvenoga – pa makar i s primjesom straha – stvorilo je i religiju. Spoznaja da postoji nešto što nam je nedohvatljivo, prikazanje najdubljeg uma i najsajnije ljepote koji su našem razboru pristupačni samo u najjednostavnijim oblicima ... Ali Boga, koji proizvode svog stvaranja nagrađuje i kažnjava, te koji općenito iskazuje volju nalik onoj koju mi doživljavamo na sebi samima, takvog Boga ja sebi ne mogu predstaviti« (HČ 8, 2002. str. 228).

Mikrosocijalni odnosi tema su mnogih tekstova. Govori se o odnosima između učenika i profesora, oca i sina, majke i sina, gospodara i podanika, bogataša i siromaha, bogataša i prosjaka, prodavača i kupca, odraslih i djece, odnosima između djece, među susjedima. Tekstovi su ili iz prošlosti ili se radi o načelnim problemima, a ne govori se o našoj društvenoj svakodnevici. To je karakteristično za čitanke iz svih razdoblja da nema kritičkog odnosa prema aktualnom društvu. U tekstovima se govori o sukobima, suradnji i nenasilju, o nasilju, lukavstvu i prijevari, o ljubavi, o siromaštvu i kriminalu.

Slika 6: Struktura tekstova s mikrosocijalnom tematikom

Najzastupljeniji su tekstovi o suradnji i nasilju pa navodimo po jedan primjer za te vrste tekstova:

»*Olimpijske igre u Amsterdamu. Utrka na 3000 metara s preponama. Svjetski prvak Paavo Nurmi odmah je kod prvog jarka pao u vodu. Francuz Duchesne (Dišen), koji je trčao ispred njega, okrenuo se, stao i pomogao Fincu da se izvuče iz lokve. To se zbilo u nekoliko sekundi – tako da je promaklo većini gledalaca i novinara – ali bila bi šteta kad bi se zaboravilo*« (HČ 6, 2002. str. 199).

»*Tada ja brzo turim kolac u zažareni pepeo da se zagrije, a kad se zažario i malne zapalio, izvučem ga iz pepela, i četiri moja prijatelja koje je pogodio Žrrijeb zabodu mu šiljak duboko u oko, a ja se ozgo uprem i zavrtnim kolac kao što tesar buši lađenu gredu. Trepavice i obrve spali mu Žar sve do korijena, da je sve praskalo, a njegovo je umiruće oko pištalo kao vruće Željezo u vodi*« (HČ 6, 2003. str. 98).

U tekstovima ima i muških i ženskih likova, ali su muški zastupljeni dvostruko više nego ženski. Tako se dječaci spominju daleko češće nego djevojčice, sinovi češće nego kćerke, ali se majke javljaju češće nego očevi. Muške društvene uloge daleko su brojnije nego ženske (tablica 2). Muškarci su vladari, plemići, velikaši, političari, posjednici, mornari, hajduci, junaci, književnici, a žene su supruge, majke, kraljevine, učiteljice, služavke, medicinske sestre ...

Kako se shvaća uloga žene u društvu mogu dobro ilustrirati sljedeća dva odlomka:

»*A vi, plemenite kćeri našega roda, vi nas sokolite, u našoj borbi neka nas prate vaše pobude, vaši uzdisaji, vaše molitve*« (HČ 7, 1999. str. 84).

»*Penelopa je dugo čekala svoga muža Odiseja da se vrati iz rata i odbijala prosee. Po tome je postala znak ženine vjernosti mužu, pa je nastala uzrečica 'vjerna kao Penelopa'. Što znaš o obvezi čuvanja bračne vjernosti u naše vrijeme?*« (HČ 5, 2002. str. 95).

Očito je da se od žena očekuje da budu podrška muškarcima (da ih sokole, da uzdišu i mole) te da budu vjerne svojim muževima (od muževa se vjernost ne očekuje). Na taj se način zagovara jedan tradicionalni patrijarhalni odnos prema društvenoj ulozi žene.

Društvene uloge	Muškarci	žene
Obitelj i rodbina	Otac Sin Djed Stric Ujak	Majka Supruga Baka Kćerka Sestra Unuka Snaha Udovica
Povlašteni slojevi	Vladar Car Kralj Ban Velikaš Političar Plemić Bogataš Biskup Junak	Kraljica Kraljevna
Zanimanja	Profesor Zanatlija Radnik Mornar Svećenik Vojnik Pastir Učitelj Vlakovođa Skretničar Rizničar Mlinar Liječnik Istraživač Slikar	Učiteljica Medicinska sestra
Sport	Sportaš Nogometaš Sudac	
Negativne uloge	Lopov Hajduk Rob Prosjak Varalica	Izdajica
Ostale uloge	Dječak Učenik Starac Susjed	Djevojčica Starica

Tablica 2: Muške i ženske društvene uloge u analiziranim tekstovima

Rasprava

Iz rezultata istraživanja vidljivo je da u čitankama pored književno vrijednih tekstova, kakva je većina, postoji i značajan dio koji je odabran po ideološkim i političkim kriterijima. Osnovne teze koje se zagovaraju u tim tekstovima su veličanje vlastite nacije, a podcjenjivanje drugih, naglašavanje ugroženosti vlastitog naroda od drugih i potrebe stalne borbe za vlastiti opstanak, veličanje junaštva, ratničkog duha, umiranja i proljevanja »mora krvi«. Pri svemu tome naši nikad ne čine zločine, to čine drugi. Ti »drugi« uglavnom su pripadnici drugih naroda ili ideološki protivnici iz vlastitog naroda. Vrlo nekritički se prikazuju pojedine povijesne ličnosti i tako podržavaju mitovi koji nemaju uporište u povijesnim dokumentima. Iako ima antiratnih tekstova, ipak još uvijek je više tekstova koji zagovaraju rat kao najvažnije sredstvo rješavanja međunacionalnih sukoba.

Unutarsocijalni odnosi prikazuju se jednostrano. Sukob između desne nacionalističke orijentacije i lijeve multikulturalne rješava se tako da se prva isključivo proglašava ispravnom, a druga se ili negira da uopće postoji (teži se jedinstvu naroda na desnoj opciji) ili se proglašava neprijateljskom. Vjersko se opredjeljenje smatra jedino ispravnim, ali se priznaje da postoje i drugačija opredjeljenja. Od političkih stranaka najviše se govori o Hrvatskoj stranci prava i njenom začetniku Anti Starčeviću, o Hrvatskoj seljačkoj stranci i Stjepanu Radiću te na indirektni način o Hrvatskoj demokratskoj zajednici (ne spominje se ime, ali se traži da pjevaju himnu HDZ-a) i Franji Tuđmanu. Čak se i u zadacima uz jedan tekst govori o snazi »hrvatskih desnica«. Ako ovome dodamo zagovaranje patrijarhalnih odnosa zasnovanih na »čvrstoj riječi muškoj« i podređenom položaju žena kojima se daju manje važne uloge u društvu, onda je jasno da se radi o ideološkoj obojenosti naših čitanki desnom političkom orijentacijom.

Pogrešno je danas učenike odgajati na koncepciji nacionalnog fenomena iz XIX. st. i koncepciji zatvorenog društva. Danas je nacionalni interes svakog naroda, a posebno malih naroda, uključivanje u procese integracije i nalaženje vlastitog mjesta u njima. Danas nije hrvatski problem što Hrvati ne govore hrvatski (jer im to netko onemogućava) nego što nedovoljno vladaju drugim jezicima kako bi komunicirali sa svijetom. Nije interes ni jednog naroda, pa ni hrvatskog, da se sukobljava s drugima, da bude »predziđe«, da proljeva »more krvi«, kako se to zagovara u našim čitankama, nego je interes da imaju prijateljske odnose s drugima i da žive u miru. Osim toga, prema Deklaraciji o ljudskim pravima i mnogim drugim međunarodnim dokumentima, škole ne smiju zagovarati nacionalnu i vjersku nesnošljivost, rat i nasilje, neravnopravnost spolova.

Ako promotrimo što se događa u čitankama kroz duže vremensko razdoblje vidimo da je osamdesetih bila izrazita ideologizacija tzv. lijeve orijentacije, a da devedesetih ne dolazi do deideologizacije, što je bilo za očekivati, nego do preideologizacije. Zanimljivo je da su ipak ostale neke konstante – negativan odnos prema drugim narodima, zagovaranje rata i nasilja, nekritičnost prema aktualnom društvu, patrijarhalne vrijednosti. Usporedni podaci koje iznosimo pokazuju da se događaju promjene, ali su one vrlo spore. Tako je broj tekstova koji govore o ratu prepolovljen u odnosu na osamdesete, ali se još uvijek zagovara rat, manje nego ranije, ali ipak. Tekstovi s nacionalnom tematikom višestruko su povećani u devedesetima i taj se odnos zadržao. Nakon 2000. godine došlo je do nekih malih promjena – zapaža se nešto tolerantniji odnos prema drugim narodima, drugim religijama, a razdoblje najžešćeg sukoba unutar hrvatskog društva u Drugom svjetskom ratu se uglavnom ne spominje ili samo uzgred. Dok su ranije ustaše nazivani hrvatskom vojskom, a partizani srpskom ili jugoslavenskom, sad se stidljivo govori i o antifašizmu. Možemo zaključiti da je to odraz promjena koje su se dogodile na političkom planu. Ipak, do nekih bitnih promjena u čitankama nije došlo.

Hrvatsko je društvo pluralno, kao i sva europska društva, i po tome što je višenacionalno, što ljudi pripadaju različitim vjeroispovijedima (pa i Hrvati), ljudi su različitih filozofskih orijentacija te različitih političkih uvjerenja. U svakoj učionici sjede djeca koja donose iz svojih obitelji ove različitosti. Uloga škole nije da vrši indoktrinaciju te djece u bilo kojem smjeru i da promiče jednonumlje. Ona može osvijestiti te razlike i razvijati međusobno uvažavanje i toleranciju različitosti. Ona djecu treba učiti živjeti u multikulturalnom i pluralnom društvu. Što se u našim školama, sudeći prema ovoj analizi, to još ne čini, pokazuje razinu demokratskog razvoja našeg društva. Kako se ta razina bude mijenjala, tako će se mijenjati i naše škole.

U čitankama smo pronašli i sljedeće riječi belgijskog književnika Bosmansa: »Riječi su snažno oružje koje može nanijeti mnogo nesreće. Nikoga ne blati svojim jezikom, niti grdi na sva usta – nikoga ne podcjenjuje!« Šteta što se naši autori udžbenika toga sami ne pridržavaju.

Zaključak

Analizom tekstova u osnovnoškolskim čitankama utvrdili smo da, i pored većine vrijednih umjetničkih tekstova, još uvijek postoji velik broj ideološki obojenih tekstova. Zagovara se desna politička orijentacija, teorija krvi i tla, ugroženosti našeg naroda drugim narodima, rat i nasilje, okre-

nutost prošlosti, afirmiraju se patrijarhalne vrijednosti koje se posebno ogledaju u položaju žene u društvu. Ovo stanje treba promijeniti tako da čitanke budu oslobođene svake ideologizacije. U školama treba promicati opće vrijednosti suvremenog društva među kojima posebno mjesto moraju imati ideja nenasilja, suradnje među narodima, vjerske, nacionalne i političke tolerancije, ravnopravnosti svih ljudi, ali prvenstveni kriterij pri izboru tekstova u čitanke mora biti njihova književna i umjetnička vrijednost.

Literatura

- Bognar, L. (2000), *Kvalitativni pristup istraživanju odgojno-obrazovnog procesa*. Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu, Zagreb, str. 45–54.
- Bognar, L. (1996), *Orientation to Peace and War in Reading Books of Croatian Primary Schools*. Education for Human Rights from Vision to Reality, Congress Report, Lillehammer, Norway, str. 73–79.
- Bognar, L. (1977), *Orientation to Peace and War in Reading Books: Before and After the War in Croatia*. Life & Peace Institute, Uppsala, Sweden, str. 9.
- Bognar, L. (1977), *Deideologizacija škole – iluzija ali mogućnost*. Sodobna pedagogika, br. 9–10, Ljubljana, str. 467–478.
- Bognar, L. (1998), *Problems and Perspectives in the Development of Schooling in Croatia*. Southeast European Educational Initiatives and Co-operations for Peace, Mutual Understanding, Tolerance, and Democracy, CSBSC, Graz, str. 63–75.
- Bognar, L. (1998), *Ein weiter Weg, Ost-West Informationen*, br. 3, Graz, str. 19–23.
- Dufort, H. – Aimeur, E. – Frasson, C. – Lalonde, M. (2003), *Curriculum Evaluation: A Case Study*. Université de Montreal. <http://www.iro.umontreal.ca/labs/HERON/TeleLearning/pr621/paper621.html>
- Patton, M. Q. (1990), *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park, London, New Delhi; SAGE Publications.
- Pope, C. – Ziebland, S. – Mays, N. (2003), *Analyzing qualitative data*. University of Bristol, <http://bmj.com/cgi/content/full/320/7227/114>

TEXT ANALYSIS OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

Ladislav Bognar

The author's analysis of primary school textbooks during a substantially long period of time substantiates that, apart from literarily valuable texts, these schoolbooks also include a considerable number of texts that deal with political and ideological standpoints. Since such books are intended to teach about language and literature, the author's analysis is proof of the institutionalisation of ideology in school. This particularly comes to the fore in texts dealing with the phenomena of nationality and religion, war and micro-social relations. Current textbooks advocate the idea of nation characteristic of the 19th century, and the idea that nation and religion are closely linked. In addition, the number of texts favouring war outweighs the number of texts supporting peace. Moreover, they promote patriarchal social values and women's inferior position in society. Certain political options are explicitly mentioned, the great majority of which are of the right-wing orientation, whereas the other political orientations are either not mentioned at all or are mentioned within a negative context.

Key words: *textbook, political standpoint, nation, religion, war and peace, violence and non-violence, micro-social relations, women's status in society*